

Göteborgs universitet, institutionen för socialt arbete

Familjeterapeuterna Korsvägen AB

Fortbildning för familjehemssekreterare
med fokus på handledning av familjehem 20 p

Ht 2006

**Familjehemmens roll i samtal med barn om traumatiska
erfarenheter. Ett handledningsperspektiv.**

Katarina Jansén
Familjehemsenheten Majorna
Göteborg

1. INLEDNING

Upplever våra familjehemsplacerade barn att vi ser dem, lyssnar på dem och vill vara ett stöd för dem oavsett vad det är de bär med sig?

I all familjehemsverksamhet försöker vi fokusera på barnens bästa. Det handlar ofta om barn som på alla tänkbara och otänkbara sätt inte fått sina behov tillgodosedda, som blivit försummade, vanvårdade, misshandlade, varit utsatta för traumatiska upplevelser osv. Men frågan kvarstår många gånger; märker barnen själva att de får allt detta vi vill ge dem?

2. BAKGRUND

Utifrån min mångåriga erfarenhet som familjehemssekreterare dyker det direkt upp minnen från några tillfällen då jag särskilt tydligt fann att vi stod rätt handfallna inför hur vi skulle möta barnet.

Ex: En pojke som familjehemsplacerades akut som 2½-åring från en missbrukarmiljö med mycket hot och våld hade ett kaotiskt och koncentrationsstört beteende. När modern besökte familjehemmet försökte han t ex slå henne med tillhyggen. Efter att ha varit i sitt familjehem i cirka två år berättade han under en lugn stund med sin fostermamma hur det var när det kom upp en tomte från källaren. Tomten hade varit alldeles blodig. Självt försökte pojken gömma sig under bordet.

Fostermamman förstod att han verkligen hade ett minne som han ville berätta om för att få klarhet i. Hon lyssnade lugnt men ringde senare och frågade hur hon skulle svara. Via min handledare fick hon svaret att hon skulle sitta lugnt med honom, säga att hon förstår att han varit med om sådant som är hemskt för ett barn, men nu ska han inte behöva vara med om något sådant mer.

Hon fick chansen att återkomma och säga honom detta.

En annan pojke som också levtt i en kaotisk missbruksmiljö till han var tre år antydde inget om vad som hänt honom förrän efter flera år i familjehemmet. Vid ett tillfälle då jag besökte hemmet tillsammans med modern vände han sig vid kaffebordet direkt till henne och sa: "Pappa slog dig i hissen". Modern svarade "ja, ja" och började sedan tala om annat. Modern kunde efteråt bekräfta att precis så var det. Hon blev svårt misshandlad av pojkens pappa medan de alla tre befann sig i en hiss. Hon hade trott att han inte förstod och hade glömt.

Pojken återkom sedan till denna händelse i samtal med fosterföräldrarna vid ett antal tillfällen. Han konfronterade även fadern med samma uttalande. Sedan släppte han det.

Jag tror att barn när de känner sig tillräckligt trygga och har en begynnande tillit till att deras nära vuxna ska kunna hjälpa dem, gör små försök att släppa på sina tunga hemligheter. Då kan det vara helt avgörande för deras fortsatta utveckling att omgivningen kan hantera dessa berättelser så att barnet vågar fortsätta att prata om det som är svårt. Om de vuxna då inte kan dölja sin känslomässiga upprördhet kan effekten bli att barnet inser att omgivningen inte klarar att höra och att de sluter sig igen..

3. SYFTE

Med detta arbete vill jag fördjupa mig i något av vad vi familjehemssekreterare kan göra för att verka för ett förbättrat barnperspektiv i familjehemsvården. Barnet är huvudpersonen, vår

främsta uppdragsgivare. Vi ska låta barnen berätta sina egna berättelser, lyssna på dem och sedan om möjligt hjälpa dem. De ska känna sig sedda och respekterade. De ska få stöd att utvecklas.

Detta är självklara principer som vi alla arbetar efter. Men vi kan säkerligen förbättra våra metoder.

Jag vill särskilt fokusera på traumatiserade barns behov, eftersom jag upplevt att vi alla omkring barnet ofta har svårt för att tala om det smärtsamma de upplevt.

4. FRÅGESTÄLLNINGAR

- Behöver barnet prata om det som hänt?
- Vem ska prata med barnet? Är det rimligt att fosterföräldrar ska ge sig in på dessa områden eller ska det lämnas till de professionella?
- Kan vi genom att handleda familjehemmen göra dem bättre rustade för att genomföra bra samtal om svåra ämnen?
- Vilka är de viktigaste metoderna i samtal med barn som varit utsatta för trauma?
- Vad är viktigt att ha med sig i handledningen av fosterföräldrarna?
- Kan man förmedla kunskap om svåra samtal med barn på ett enkelt och lättillgängligt sätt?

5. METOD

1: Studera aktuell litteratur om samtal med barn inom socialtjänst eller psykiatrisk vård samt samla kunskap om handledning för familjehem.

2: Intervjua ett familjehem om hur de pratat med barnet, vilken hjälp det fått och vilken de önskat att de fått.

3: Analysera de insamlade kunskaperna.

4: Sammanfatta några grundläggande metodregler som familjehemmen kan använda.

6. TEORETISKA PERSPEKTIV

Mina studier har huvudsakligen trådar till anknytningsteori, social konstruktionism och systemteori men också lösningsfokuserad teori och narrativ teori.

6.1 Om traumatiserade barn

Det är skillnad på om det handlar om ett enskilda trauma eller om barnet utsatts för upprepade och omfattande påfrestningar. De enskilda händelserna ger en kris som kan självläka eller behandlas med krisbearbetning. Den som utsatts för upprepade påfrestningar kräver behandling. Posttraumatiska symtom är t ex sårbarhet, rädsla och ångest, maktlöshet, starka minnesbilder, sömnstörningar, skuld och skamkänslor, undvikande reaktioner, ambivalens, överspändhet och koncentrationssvårigheter, aggressivitet, sorg och nedstämdhet, somatiska besvär, relationssvårigheter.

Konflikten mellan att förneka avskryvbara händelser och viljan att tala öppet om dem är det psykiska traumats centrala dialektik (Judith Lewis Herman)¹

Kerstin Almqvist och Anders Broberg visar i sin avhandling *Barn som bevittnat våld mot mamma* hur barn som upplevt upprepat våld mot modern utvecklat långvariga och allvarliga symtom på posttraumatisk stress. De har fått en störd anknytning då de inte kunnat använda sina föräldrar till att bli trygga i en hotfull situation. En desorganiserad anknytning uppstår när föräldrarna betar sig så att barnen blir rädda för dem. Det gäller även den förälder som själv blir skrämmd. De lyfter särskilt fram tre beteendemönster.

- Besträffande, aggressiv, rädd
- Tvångsmässigt omvårdande ("Parentifiering")
- Tvångsmässig foglighet

Undersökningen visar att både mammor och övrig omgivning tenderar att inte se att de omvårdande sidorna hos barnet är ett allvarligt symtom. Mammorna tar det ofta som ett bevis på att de är goda och särskilt älskade mödrar.

Atle Dyrekov beskriver i *Barn och trauma* den hjälplöshet, ångest, vrede och sorg m.m. som kan drabba den som ska hjälpa. Den som står bredvid och inget annat kan göra än att finnas till hands. Som också tvingas acceptera att de inget kan göra för att få det skedda ogjort. Han kommer också med det hoppfulla: "För traumatiserade barn är det viktigt att återfå en tro på framtiden och en känsla av kontinuitet i livet. Genom traumat kan barnet också få tillfälle att lära sig prata öppet om svåra saker, lära sig hur det kan ge andra stöd, få bättre inblick i sina egna reaktioner och kanske med tiden utveckla en bättre självkänsla."

I boken *When Father Kills Mother* betonas hur viktigt det är att barnet snabbt får hjälp. Att någon vuxen tar ansvaret för att det får korrekt information, svar på frågor och även hjälp att ställa frågor som de kanske ännu inte vågar tänka. De visar också hur ofta olika inblandade antar att andra talar med barnet om det svåra, men ingen gör det!

Samtliga författare verkar eniga om att man inte ska vänta på att barnet tar upp saken. Barnen tycker inte det är deras ansvar att börja. För dem blir det oftast en lättnad när någon vuxen vill hjälpa dem att klara ut vad som har hänt och verkligen klarar att tala med dem om det.

6.2 Om familjehem

Beek/Schofield redovisar i boken *Providing a Secure Base in Long-term Foster Care* med utgångspunkt i anknytningsteori vad som händer 58 barn från när de placeras till tre år framåt. De bygger på ett stort material av intervjuer med barn och med fosterföräldrar.

Hon tycker att familjehemmet har två huvuduppgifter: att förstå barnet och att få barnet att förstå sig självt. Hon ritar upp bilden av vilka egenskaper i familjehemmen som ger en trygg

¹ Stefan Widell

bas för långtidsplacerade barn: tillgänglighet, inkännande reaktioner, acceptera barnet, erbjuda familjetillhörighet, samt utöva sitt föräldraskap i samverkan. (min översättning)
I uppföljningsfasen har fosterföräldrarnas reflekterande kapacitet ökat och de har utökat sina idéer och ett förhållningssätt där de helt naturligt tar ett steg tillbaka och tänker över olika aspekter av barnets beteende, talar om det med make, annat familjehem eller professionella. De mera reflekterande familjehemmen blev också mycket skickliga på att fånga upp icke-verbala signaler, markera signifikanta beteenden och kroppsspråk.
Hon visar också att verkligt svåra barn som placeras hos de mest inkännande familjehemmen lyckas bäst!
Hon finner att i stort sett alla familjehem uppskattar sina familjehemssekreterare. De värderade deras fasthet, kunskaper och förståelse av familjedynamik, att de gav sympati, lyssnande och var tillgängliga när de behövdes.

Övreeide beskriver den otrygghet det blir för barnet som pressas av förväntningar om ett emotionellt närmare samspel, än det barnet kan ge. De nya fosterföräldrarna har normalt en stark önskan om att ge barnet allt stöd och omsorg. Om de då inte ger barnet tid att först få en föreställning om hur de nya sammanhangen kopplar till hans/hennes tidigare erfarenheter kan resultatet bli att barnet drar sig undan kommunikationen. Fosterföräldrarna reagerar på avvisande och sin egen otillräcklighet och på så vis kan stora delar av barnets erfarenheter inte delas med de vuxna.

6.3 Om barns språk

Barn har 99 språk enligt ett känt citat, med tiden har vi bara ett fåtal kvar. Barn uttrycker sig på andra sätt än med ord och det är viktigt att man lyssnar på dessa uttryck också! Men de behöver hjälp att sätta ord på sina erfarenheter.

”Erfarenhet är inte riktigt meningsfull förrän den funnit ett hem i språket, och om ingen levd erfarenhet bor i språket, är det ett tomt, livlöst skal.” Tanken är inte endast något som uttrycks i orden; den blir till genom dem.²

Övreeide skriver om hur barn har förmåga att förstå språk innan de kan uttrycka sig. Det är de vuxna som ger dem orden. Barn från psykosocialt bristfälliga miljöer får ofta inte ord för viktiga erfarenhetsområden, för upplevelser, känslor, motiv eller sinnesstämningar. Han talar också om ”lokala koder”, man skapar egna begrepp som ofta har som syfte att upprätta identitet och socialt avstånd och som får effekten att man håller t ex skam och skuld på avstånd. Detta gäller särskilt tydligt i missbrukarmiljöer och vid sexuella övergrepp. Jämför från inledningsexemplet, hur modern (förmodligen) förklarar den blodiga figuren med att det bara var en tomte.

När man ska tala med barnet om det svåra måste man se det som en utmaning att upptäcka dessa koder och göra ett slags översättningsarbete. Det bästa är att använda barnets egna uttryck. Om man faller in i att använda vanliga uttryck omkring sådana händelser t ex äcklig, olaglig o.s.v., blir det skamfyllt och svårt för barnet att tala om det som hänt. I de flesta övergrepp upplever sig barnet som medansvarigt. Den vuxne som ska samtala behöver därför använda beteckningar, metaforer och liknelser som barnet kan associera med sina

² Ur Harlene Anderson

erfarenheter. Man kanske kan skapa en ny kod tillsammans med barnet som gör att barnet spontant kan berätta.

Man får räkna med att barn från utsatta miljöer har en lägre funktionsnivå än vad åldern tyder på. Med äldre begreppsfattiga barn måste man ge tillfälle till andra uttryck än bara ord, t ex teckning, modellera, rollspel, video eller andra dramatiseringsformer som vi annars tycker är självklara med yngre barn.

Övreeide skriver om barns kognitiva förståelse i olika åldrar. Sammanfattande blir att vi måste försöka sätta oss in i det enskilda barnets logiska nivå, begreppsuppbyggnad och hur det relaterar erfarenheter och upplevelser med sig själv som aktör.

6.4 Om samtal med barn

6.4.1

Barnets röst i utredning och behandling av Jim Wilson. JW är kliniker, lärare och handledare och ägnar sig åt arbete med barn och familjer på ett familjeterapiinstitut i London.

JW utgår från frågan vad som kännetecknar barnfokuserat arbete ur systemiskt perspektiv. Han vill lyfta fram hur skilda redogörelser från olika familjemedlemmar kan föras samman, så man får tillgång till individens och familjens kompetens och resurser och därur kan skapa mer givande berättelser, interaktioner och beteenden. Han betonar att lyfta fram barnens bidrag, lyssna på deras röst, tala med och inte om barn. Att man ska hjälpa barnen att hitta mer användbara sätt att ge sina handlingar en innebörd. Om barnets röst är svag, hjälp dem att förstärka volymen så de inte drunknar i föräldrarnas röster! I ett systemiskt perspektiv är ju barnet länkat till andra viktiga personer i dess liv. Man utgår ifrån att det finns en systemisk logik i alla de handlingar och berättelser familjemedlemmarna kommer med.

JW menar att för att barnet ska bli tryggt att uttrycka sig, måste man ta ett steg in i lekens värld. Att utnyttja rekvisita och utrymme som finns gör det tryggare för barnet, än om man sitter i stolar och har ögonkontakt. Man måste skapa ett sammanhang där barnet känner sig uppskattat och samtidigt lugnt med att man kan ta emot vad det än berättar eller visar upp. Frågorna ska syfta till att skapa en dialog om olika synsätt. Dockor, teckningar osv kan illustrera frågorna på ett lekfullt sätt. Flervalsfrågor med förslag till svar kan bli lättare att ge reaktion på. Frågor om barnens resurser i helt andra sammanhang kan också få igång en dialog. Att använda metaforer kan göra samtalet mer lekfullt och intresseväckande. Men man ska akta sig för att locka ur barnen sådant som de sedan ångrar att de sagt, målet är ju att de ska uppleva samtalet som positivt.

Tankeläsning under lek introduceras som verksam metod. JW ber då t ex barnet att få leka att han är barnets tankar och därefter får barnet säga vad det tyckte om leken. Man ska då inte gesken av att komma med sanningar, utan mer som intryck man tolkar till berättelser. Det gäller då att formulera ett icke-patologiserande och systemiskt influerat "manus" avpassat efter barnets ålder m.m.

En annan metod är "miniskulptering" där någon rekvisita får vara personerna och så leker man olika situationer. Det kan ge barnen en mer levande och åskådlig bild av situationen och möjliga förändringar än många ord. JW säger att i sådana "förhållningssätt finns ett 'som om' i mötet med barn – i en domän där problem diskuteras inom en ram, där symboler, metaforer, låtsaslek, dramatiseringar och så kallat magiskt tänkande används... Dramat ger en möjlighet att väcka ett barns resurser till liv".

6.4.2

Samtal med barn, metodiska samtal med barn i svåra livssituationer av Haldor Övreeide. HÖ är specialist inom klinisk psykologi och verksam i Norge.

Utifrån en syn på barnets utveckling som en socialkonstruktivistisk process menar HÖ att barnet har sin egen individuella samtalsmodell inom sig. Denna måste vi förstå och bemöta när vi vill koppla oss till barnet.

Han vill utveckla yrkespersonal att förbättra sina metoder i samtalen med barn, men han poängterar också att man måste förstå värdet av att stimulera de vuxna i barnets omgivning att föra en löpande dialog med barnet om dess situation. Så skapar man upprepade situationer där barnet känner sig tryggt att ta emot och ge information.

I en osäker situation kan barn mycket väl berätta olika saker för olika personer, efter deras egen uppfattning om vad de vuxna vill höra.

I de konflikter som finns i barnavårdsfrågor gäller det att minska konfliktnivån utan att dölja konfliktfrågan. En enkel neutralt kommenterande beskrivning av att det finns en konflikt är ofta tillräckligt för att etablera en kommunikation t ex *Länsrätten har bestämt att du ska bo i familjehem. Din mamma vill att du ska bo hos mormor. Vi har bestämt att du ska bo hos..... Nu måste vi prata om hur du ska berätta det i skolan och för dina vänner.* På det sättet visar man vad som inte går att diskutera, men ger utrymme för något som man kan samtala om. Det är alltid viktigt att klargöra det kortsiktiga perspektivet utifrån här-och-nu-situationen. En riktlinje för samtalen är att den emotionella nivå barnet visar ska vara den nivå samtalet hålls i. Våra första reaktioner ska vara bekräftande på barnets reaktioner, men helst lite svagare.

6.4.3

Det barn inte vet...har de ont av, författare Karen Glistrup. KG är kurator, familjeterapeut och handledare, arbetar med familjefrågor i kommunal regi och inom psykiatri i Århus.

KG beskriver sitt arbete med familjesamtal där tonvikten ligger på att informera, synliggöra och lyssna på barnen till psykiskt sjuka föräldrar men påpekar att metoden säkert passar in på andra typer av barnsamtal. Hon fokuserar på hur vi kan bli bättre på att få kontakt med barnen och säkerställa att de får det stöd de behöver för att få ett bättre liv med sin psykiskt sjuka förälder. Hon vill ge barnet den förlösande upplevelsen av att bli sedd och förstådd.

Hon pekar på behandlarnas situation, att leva sig in i barnets utsatta situation är så smärtsamt för många att man undviker att prata med patienter och barn om detta. Man har en tendens av att slå sig till ro med nätverkets betydelse för barnet. Men ofta är det helt tabu i nätverket att tala om förhållandena och alla koncentrerar sig på att hålla skenet uppe.

Ofta tror föräldrarna att barnen inte påverkas av eller tänker på deras sjukdom eftersom barnen inte frågar. Men barnen frågar inte eftersom de inte vill belasta de vuxna som har fullt upp med sitt. Målet i samtalen med barn är att barnet ska lägga märke till sig själv och få kontakt med sina känslor. Behandlaren måste släppa fokus på åtgärder för att familjemedlemmarna ska få det lättare. Då kan man lyckas med att vara närvarande och ta emot de känslor både barn och vuxna är fyllda av. Denna närvaro kan i sig ge den lindring som skapar förändring. Barnen har lättare att ta emot hjälp om de märker ett engagemang för dem samtidigt som deras föräldrar omfattas med stor respekt och omsorg.

6.4.4

Barnets socialsekreterare, coaching i dialogiska utredningar av Ann-Margreth Olsson. AO är fil.mag. i socialt arbete och rapporterar från ett projektarbete ”Stärkt skydd för utsatta barn” inom länsstyrelsen i Skåne län.

Projektets barnperspektiv handlar om att bemöta barnet som om barnet är utredningens uppdragsgivare och respektera det som sådan under samtliga faser i utredningsarbetet. Utifrån systemiskt och socialkonstruktionistiskt tänkande har man utvecklat en metod i att föra dialog med barnen. Man har försökt skapa ”dialogiska rum” där deltagarna kan gå med varandra in i varandras förståelse av samtalsämnet. Man strävar efter att skapa en inifrånförståelse i dialog där både vuxenperspektiv och barnperspektiv kan leva. Man ifrågasätter synsättet att barn får det bättre om man gör föräldrarna ansvariga för förändringen. I stället gör man allt för att komma i dialog med barnen och lyfta fram deras synpunkter som motvikt mot ett ensidigt vuxenperspektiv. I metoden får den vuxne samtalsparten gå in med sig själv och sina erfarenheter, reflektioner osv. Resultaten av projektet har inneburit en stor skillnad, ett nytt samskapande mellan olika aktörer och man har kunnat skapa nya berättelser för att förändra, och att göra många röster hörda osv.

6:5 Om handledning:

6.5.1 Allmänt

I detta avsnitt har jag försökt plocka ut det ur utbildningen som jag funnit mest användbart i praktiskt arbete som familjehemssekreterare.

Det viktigaste i handledning är att man kan känna sig trygg i handledningssituationen i den bemärkelsen att man blir respekterad, lyssnad på och få stöd och bekräftelse i sitt arbete. Det ska vara en idégivande och stimulerande situation där man får möjlighet att reflektera kring sitt arbete, granska sig själv och sitt förhållningssätt. Handledning är en situation som tydligt syftar till utveckling. Den ska öka möjligheten att de handledda känner sig stärkta och kommer i kontakt med sin egen kompetens. Handledning handlar om vad som passar just den personen som är i fokus.³

Handledningen kan inrymma fler infallsvinklar från psykodynamiskt tänkande, från systemiskt, socialkonstruktionistiskt, ett kognitivt eller salutogent perspektiv och så vidare. Det är handledarens grundläggande ansvar att upprätthålla tankerymden så det finns utrymme för att tänka, känna och undersöka.⁴

De lösningsfokuserade grundprinciperna är: Om det fungerar, gör mer av det. Om det inte fungerar, gör någonting annorlunda. Fokus ligger på vad den handledde vill ska vara annorlunda i hans/hennes arbete och alla framgångsrika erfarenheter i den riktningen.⁵ Man ska lära sig att röra sig från samtal om problem till samtal om lösningar.⁶

I narrativ teori vill man hitta alternativa berättelser där personen kan beskriva sig själv, andra och sina relationer från en ny och icke-problemfylld position

³ Wirtberg ur Wrangsjö (red)

⁴ Björn Wrangsjö

⁵ Korman ur Wrangsjö

⁶ Hårtveit/Jensen

Här vill jag plocka ut idén om externaliserande samtal. De baseras på att det är problemet som är problemet, till skillnad från att se personen som problemet. Man lyssnar till beskrivningar och deltar genom att placera problemet utanför personen. Ex. ”Jag är omotiverad och kan inte företa mig någonting” vänds till ”Så problemet har påverkat din energinivå?”.⁷

En hörnsten i samtalet och relationen är begreppet icke-vetande. Det ger utrymme för möjligheter som vetande inte tillåter. En av dessa möjligheter är dialog. I ett dialogiskt utbyte hörs deltagarnas respektive inre samtal och deras samtal med varandra och andra. Att ha flera infallsvinklar av icke-vetande gör det möjligt att kontinuerligt ta emot information och ständigt utveckla sin förståelse. Riktlinjer för sådana samtal: lita till och tro, ställ samtalstödjande frågor, lyssna och ge gensvar, behåll samklang, ha samma växel och visa erkänsla för klientens berättelse. Varje människa oavsett förmåga och resurser har tankar, känslor och åsikter som är uttryckbara i dialogiska samtal. Det är handledarens ansvar hjälpa var och en att finna sätt att uttrycka sina egna narrativa versioner.⁸

Digital kommunikation är verbal kommunikation i betydelsen utbyte av åsikter, synpunkter och besked. Den andra nivån som löper parallellt är den analoga kommunikationen. Det är relationsnivån i samtalet, den är mer mångtydig och uttryckssätten är framför allt kroppsspråk och tonfall. Denna parallella kommunikation är nära knuten till begreppet kontext och hjälper oss att sätta in budskapet i en ram.⁹

Tom Andersens idéer om reflekterande samtal är användbara i de flesta situationer. Han tydliggör hur man växlar mellan yttre och inre samtal, ger uttryck för det och finner nytt innehåll och mening.

Metoden att verkligen ordagrant lyssna till vad den andre säger, låta det bli en tankepaus ibland och att ställa lagom ovanliga frågor är sådant jag vill framhålla.

Några olika sätt att reflektera är: med positiva omformuleringar, vidga systemet, sätta ord på det som inte talas om, göra tysta eller frånvarande röster hörda, prata om möjligheter i nya sammanhang, reflektera om upplevelser och känslor och det jag blir berörd av under samtalet.

6.5.2 Allmänt praktiskt om handledning

Familjehemssekreterares handlednings beståndsdelar är: arbetsledning, undervisning, administration och reflektion. Man bör vara medveten om hur man fördelar utrymmet i samtalet mellan dessa delar.

Sammanhangsmarkörer: att klargöra sammanhanget för sig själv och övriga involverade. Kriterier och förutsättningar, möjligheter och begränsningar ska tydliggöras. Tid, plats, innehåll och definition av relationen.

Cirkulära frågor som lyfter fram processer istället för linjära frågors endimensionella sammanhang. Man kan dra in fler personer i systemet t ex ”vad skulle R ha sagt om han vore här”, ”hur märker han att du vill bli avlastad”, ”hur påverkar det er” osv. Pendla mellan dåtid, nutid, framtid. Frågor om skillnader fokuserar tydligt på processen. Man har ett ekologiskt perspektiv, allt hänger samman på ett oändligt komplext sätt.

⁷ Alice Morgan

⁸ Harlene Anderson

⁹ Hårtveit/Jensen

Uppskattande samtalskonst som grundar sig i insikten att den som äger problemet också har idéer och resurser för att lösa det. Genom att vara uppskattande och bekräftande skapar vi mer positiva verkligheter. Fokusera på det som fungerar och på framtiden.

Ett bra avslut är lika viktigt som en bra början med tydlig sammanhangsmarkering. Man sammanfattar och knyter tillbaka till syfte och innehåll, vad man pratat om och eventuella beslut.

6.5.3 Handledning angående traumatiserade barn:

Glistrup skriver mycket om behovet av att omgivningen förstår barnets situation och kan ta initiativ till samtal.

Hon skriver också om hur många har det som en reflex att när man har svårt för att ta emot andras känslor så börjar man hejdlöst bortförklara dem. För den som är ledsen, arg eller fylld av skam innebär detta att man känner sig än mer övergiven, när den avledande trösten innebär att de verkliga känslorna avvisas.

Vi ska reflektera tillsammans över vad barnet försöker berätta med sina olika reaktioner. Vi har ett yrkesetiskt ansvar att hjälpa dessa barn. För att de ska kunna bearbeta sina svåra upplevelser måste de kunna få ord på smärtan. Hjälpa dem att förstå det som hänt och att försona sig med sina motstridiga känslor. Se till att avdramatisera tabun. Att dela barnets smärta är att acceptera barnets känslor. Berätta, läs eller rita om andra barn i liknande situationer. Se till att minska barnets ansvar och skuld.¹⁰

Övreeide skriver om hur familjehem behöver tydlig delegering och vägledning för att ta upp barnets direkta och indirekta frågor om sig själv.

7. RESULTATREDOVISNING

7.1 Svar på frågeställningarna

- Behöver barnet prata om det som hänt?

”Vi vet idag att en avskärmning från livets fakta kan skada barnen mer än att hjälpa dem.”

¹¹

En skådespelare citeras om sin barndom med en psykiskt sjuk mamma: *”När ni ska prata med barn lönar det sig inte att ha den professionella masken på. För sådana som vi är experter på att genomskåda er och vi är experter på att få det att se ut som vi klarar allting jättebra, fast vi har ett in i helvete stort behov av hjälp.”*

Dessa barn tvingas utveckla sin kompetens i förtid. De försöker klara sig själva, syskonen och föräldrarna och de gissar och känner sig fram till vad som är fel. Men deras starka utåtriktade antenner är dåliga på att fånga upp signaler från de egna känslorna. De känner inte sina egna gränser och självkänslan försvagas. Ofta försöker de framstå som obekymrade, men känner sig helt ensamma och isolerar sig.¹²

¹⁰ Kari Killén

¹¹ Atle Dyrekov

¹² Karen Glistrup

Glistrup redovisar ett amerikanskt forskningsprojekt som finner att de barn som klarar sig bäst kan skilja ut sig från den sjuka föräldrarnas tillstånd och beteende. Föräldrar och barn behöver bryta det som varit tabu och erkänna sjukdomen, dess påverkan på relationen och barnets behov av stöd.

- Vem ska prata med barnet? Är det rimligt att fosterföräldrar ska ge sig in på dessa områden eller ska det lämnas till de professionella?

Glistrups erfarenhet är att dessa barn inte ska skickas till egna psykologer. Då får de signalen och känslan av att det är dem det är fel på!

Övreeide använder begreppet social triangulering och vill att barnet ska ha en trygg anknytningsperson som introducerar en ny kontakt. På så vis anser han att t ex fostermodern ska vara med under deras samtal. Det är då viktigt att fördela rollerna, så att en informerar barnet om vad som ska hända, medan t ex fosterföräldern senare ska föra samtal för bearbetning, fördjupning och konsolidering av den information som givits. När barn ska informeras om ingripande åtgärder får man räkna med att de ofta inte känner sina egna behov och frågor på ett medvetet plan. Initiativ till sådana samtal måste komma från de vuxna, orden formuleras av vuxna och man måste ha tålamod att finna rätt tillfälle. En viktig bas för ett barns trygghet är upplevelsen av att de närstående vårdnadshavarna har ett överordnat och informerat perspektiv på barnets situation. Det är därför viktigt att familjehemmet har all information och att de får stöd att använda denna information i sin omsorg om barnet. Endast då kan de uppträda utvecklingsstödande för barnet och ge barnet svar och fördjupning på direkta och indirekta frågor.

- Kan vi genom att handleda familjehemmen göra dem bättre rustade för att genomföra bra samtal om svåra ämnen?

De nya familjehem vi vill använda på vår familjehemsenhet genomgår en grundutbildning. I denna får de bl.a lära sig om svåra samtal med barn. De behandlar sorgeprocessen och teoretiskt om traumatiska upplevelsers inverkan på barn. De tar också upp hur familjehemmet kan hjälpa till att prata med barnen. Att det är viktigt att känna in var barnet befinner sig. Man ska hjälpa dem att sätta ord på sina känslor. Använda uttryck som "ibland kan barn bli väldigt ledsna när mamma inte kommer". Hur man med små barn kan visa känslor och situationer i lek med dockor och nallar osv. Man ska prata, leka och rita, men inte fråga barnen hur de mår eller hur de känner det!

Fosterföräldrarna får också lära sig att om barnen berättar om övergrepp el dyl, ska de bara lugnt sitta kvar och ta emot berättelsen.

Med denna grund bör vi fortsätta att fördjupa dessa läroämnen i vår handledning inriktad på det aktuella barnets situation. Fosterföräldrarna måste vara förberedda så att de lugnt kan ta emot barnets smärtfyllda förtroenden.

De vuxna bör dela smärtan med barnet och om de blir påverkade av känslorna, är det OK att t ex falla en tår, men de måste vara närvarande för barnet utan att fördjupa sig i egen smärta. Den får de ta hand om efteråt i handledning. Det är viktigt att "stödföräldrar" får hjälp att

förstå den biologiska föräldrarnas sjukdomskaraktär. Det är en förutsättning för att de ska kunna tala med barnet om föräldrarnas sjukdom utan att hämmas av osäkerhet och fördomar.¹³

- Vilka är de viktigaste metoderna i samtal med barn som varit utsatta för trauma?

Övreeide har metoder som nog är användbara i alla barnsamtal. Identitetsmarkörer som kan vara yttre kännetecken t ex kläder, sociala förhållanden, erfarenheter, symboler är något han gärna ger en positiv kommentar om för att inleda samtalet. Den typiska effekten av ett sådant konstaterande är att barnet förmedlar något mer om sig själv och dialogen startar. En positiv omformulering av annars negativa erfarenheter kan ge associationer till kunnighet och bemästring. Ex: *"Du berättade att din mamma har bott med män från tre olika länder. Då är du faktiskt en kulturexpert och vet hur olika människor kan tänka och uppföra sig"*

En bra regel är att upprepa barnets uttryck på ett likadant sätt, inte översätta till vuxenspråk, som för barnet kan innehålla en värdering.

Metaforer som är positivt laddade för barnet kan fungera för att bygga samtalen kring. Det kan ge barnet lite distans till svåra teman. Det är att använda barns egna processer för att behärska verkligheten. Om man lyssnar märker man att barnen själva använder metaforer som man kan bygga på.

Barn tar lättare emot information när de får vara i lyssnande position när information först förmedlas, hellre än i förpliktande dialogposition. När barnet observerar att det finns goda, öppna relationer mellan de personer som ska ta hand om det, förmedlas ett budskap om sammanhang och översikt, med trygghet som konsekvens för barnet. Dessutom kan barnet plocka upp och eventuellt reagera på den konkreta informationen.

Det tjänar inget till att vara argumenterande med ett barn, alltså att försöka överbevisa och appellera till att det ska dela åsikten. Däremot ska man vara motiverande och finna ett förklaringsätt som är anpassat till barnets förståelseförmåga.

I ett stödande samtal kan det vara bra att "tankeläsa" barnets upplevelser. Det kan hjälpa barnet att själv förmedla sina upplevelser. Stödande samtal bör ges av alla som möter barnet. De närmaste omsorgspersonerna ska uppmanas att ta emot och giltigförklara barnets reaktioner och upplevelser.

Emotionell tankeläsning och en normaliserande giltigförklaring av barnets egen upplevelse: *"Det är svårt att prata om detta? Många barn jag lärt känna tycker det är svårt att prata om att mamman dricker, men det klarar du"*, är bättre än *"Är det svårt att prata om att mamma dricker?"*. Man ska försöka undvika direkta frågor. De bryter lätt sönder barnets eget sätt att förstå situationen på. Det är bättre med ett gissande konstaterande med undrande tonfall. Detta kan kopplas ihop med upprepning av vad barnet sagt, man kan fylla på med "och sedan" eller liknande.

*"Att göra sig av med frågor vid samtal med barn är ett av de viktigaste träningsområdena för att bemästra samtalen som sker på barnets kognitiva premisser och som minimaliserar missförstånd och förvirring."*¹⁴

Glistrup tycker också att man ska undvika att ställa frågor till barnet innan man etablerat en bra kontakt. Samtalet måste ske i en atmosfär av likvärdighet. Detta innebär bland annat värdesättande och bekräftelse av olikheter i kunskaper, erfarenheter och känslor. Man ska bekräfta för barnet att man ser och hör, fråga deltagande och forskande om upplevelsen och känslan, så att man tillsammans med barnet kan reflektera över situationen. Uttryck förståelse och bekräftelse på att barnet värnar om sina gränser. Berätta om barns normala reaktioner i liknande situationer. Dessa barn vill ofta undvika så stor uppmärksamhet på sig själva, det kan då hjälpa att man sätter familjen samlade situation i fokus och där låter barnet få komma in.

¹³ Karen Glistrup

¹⁴ Haldor Övreeide

För att nå känslorna använder Glistrup gärna gissningar som det står barnet fritt att reagera på eller rätta till. T ex: *Jag kan föreställa mig att man också kan bli ordentligt arg över att pappa ligger där på soffan hela tiden och mår så dåligt.* Det gäller att använda sin kreativitet för att också få fram humor och glädje som små ljusglimtar av hopp. Hjälptill att lyfta fram det goda och livgivande som barnet gör och vad det kan göra för att skydda sig själv från att också insjukna.¹⁵

Atle Dyrekovs råd till barnets vuxna omgivning:

Ge barn uttrycklig tillåtelse att reagera. Säg att de inte behöver vara oroliga för att få kritik eller väcka irritation.

Sträva efter att få barnet att erkänna och acceptera det som skett. Gå inte in i allians om att förneka det som hänt

Berätta att man finns där som stöd framöver

Stimulera vänskapskontakter. Ge barnen råd om hur de kan prata med sina vänner.

Normalisera och legitimera tankar känslor, önskingar, beteenden och upplevelser.

Hjälpt barnen att identifiera, namnge och differentiera mellan olika känslor.

Han ger också försiktighetsregler:

Var lyhörd

Hör efter hur barnen vill ha det

Säg inte ”stackars dig”

Säg inte ”jag vet hur du känner det”

Se upp så att inte alla frågor samma sak!

- Vad är viktigt att ha med sig i handledningen av fosterföräldrarna?

Fosterföräldrarna kan få konkreta uppgifter att informera och samtala med barnet, för att senare rapportera tillbaka. De måste ge barnen information på de frågor man kan anta att det har, barnet frågar sällan direkt utan agerar ut sin osäkerhet.

Om fosterföräldrarna kommer in på områden som är för svåra för dem bör de skjuta upp samtalen tills de tagit upp och klarat ut sin egen osäkerhet. Det kan ju t ex vara svårt att ha stödjande samtal med ett barn, samtidigt som de kan ha problem med biologiska föräldrar som utsätter dem för besvär och obehag. När barnet ger uttalade och starka signaler är det viktigt att de vuxna kan ge signaler på att de kan ta emot och hantera barnets reaktioner utan att själva mista struktur och kontroll, alltså skapa en social behållare för känslorna. Samarbete om emotionellt svåra teman är särskilt beroende av den vuxnes bemästring av en balanserad emotionell intoning.

Övreeide skiljer ut bearbetande, undersökande och avslöjande samtal som ska utföras av personer med lämplig yrkesmässig bakgrund och erfarenheter, medan stödjande samtal ska ges av dem i barnets närhet. Dock kommer just avslöjande teman ofta upp i helt andra sammanhang. Underrättelser från barn om svåra förhållanden kommer ofta i korta stötar. Om barnet då får en neutral bekräftelse, gärna genom upprepning av samma ord eller genom en beskrivning av vad barnet säger och gör, så ökar det barnets trygghet om att det kan förmedla sina erfarenheter. När det väl är offentligtgjort genom bekräftelsen får det realitetsstatus och är svårare att förneka nästa gång. Om de istället möter reaktioner av att ”ha overseende med det” eller andra reaktioner utifrån den vuxnes känslor, eller förvåning, kan det få barnet att låsa sig eller berätta helt andra historier än sina erfarenheter. När sådana avslöjanden kommer ska man tänka på att bekräfta och även dokumentera det som sades eller visades, inte gå vidare

¹⁵ Karen Glistrup

och försöka få veta ”hela sanningen”. Om man blir för påträngande kommer det att försvåra nya samtal.¹⁶

Barn till psykiskt sjuka föräldrar kan visa sina signaler på olika sätt. Ofta är det lätthanterliga barn som är (över)ansvariga och duktiga. Det är ledsna barn som isolerar sig. En del är utåtagerande och konfliktskapande, andra okoncentrerade eller överkänsliga, några skolkar och ljuger osv. Dessvärre misstolkar ofta de vuxna dessa signaler och uppmuntrar de duktiga att vara duktiga och förebrår de barn som mest av allt behöver uppmärksamhet, intresse och omsorg. Barnen förblir osedda och det förstärker deras känsla av att vara fel.¹⁷

- Kan man förmedla kunskap om svåra samtal med barn på ett enkelt och lättillgängligt sätt?

Detta har jag inte funnit svar på i litteraturen. Jag har letat efter metoder som familjehemmen själva kan ha användning för och gör ett försök att sammanfatta dem i några punkter. Jag hoppas att det går att ha dem som enkla råd i en komplicerad situation.

7.2 Intervju

En fostermamma (FM) som sedan många har en pojke placerad intervjuades. Pojken kom till dem sedan hans mor mördats av hans far. Han var närvarande under mordet och då i 2-årsåldern. Jag valde dem för att detta är ett tydligt exempel på ett barn som upplevt en traumatisk händelse. Jag har försökt ändra på uppgifterna, så att ärendet inte kan identifieras.

Pojken fick kristerapi på barnpsykiatrisk mottagning efter några månader. Han fick gå hos psykolog och använda leksaker i sandlåda. FM var alltid med och iakttog och fick sedan veta hur psykologen tolkade hans uttryck. På så vis kunde hon se hur han lekte ut i andra sammanhang, men det blev tydligast hos psykologen som hade lämpliga leksaker.

När behandlingen kom igång begränsade man samtidigt umgänget med släktingarna och ingen fick träffa pojken utan att någon av fosterföräldrarna var med. Därefter började pojken prata med fosterföräldrarna om det som hänt. De hade instruerats att vänta till han var redo att prata och då bara svara på hans frågor. De fick lära sig att försiktigt inbjuda honom till samtal, t ex med att säga att nu är det lugnt, nu kan vi prata. Nu sa han: ”min pappa knivade min mamma”. Han visade efter detta tillfälle mycket i fantasilekar där alla flickor dog, där drakar följde efter dem, ambulanser ryckte ut osv. Han hade en särskild plats där han ville att FM skulle sitta med honom och prata. Det kom också konkreta frågor om döden, hur döda ser ut o dyl. Samtal om ämnet har kommit upp då och då genom åren, numera mycket sällan. Behandlingen på BUP är avslutad och han har enligt FM inga psykiska men av det han varit med om. Han är öppen och pratar gärna om känsliga ämnen.

FM tycker att det var svårt att verkligen bara svara på det han frågade om; att hålla tillbaka impulsen att ge sig in i större utläggningar. Men hon märkte att det fungerade om hon gjorde precis så.

Hon tyckte det svåraste var att förklara begreppet psykisk sjukdom och varför pappa var på sjukhus och inte i fängelse, vilket pojken tyckte var det naturliga.

¹⁶ Haldor Övreeide

¹⁷ Karen Glistrup

Som råd till familjehem i liknande situationer vill hon särskilt framhålla att man ska inbjuda till samtal.

Sammanfattningsvis tycker FM att de haft en viktig roll i att prata med pojken och att de fått bästa tänkbara handledning från sin familjehemssekreterare och från den barnpsykiatriska mottagningen för att klara uppdraget.

8. ANALYS

Detta arbete har som genomgående tema att barnen ska få uttrycka sig och bli respektfullt lyssnade på. Min inte alltför djärva hypotes är att familjehemmen är särskilt viktiga samtalspartner för barnen och att vi genom handledning kan hjälpa dem att göra det på ett bra sätt.

Under studier av Almqvist/Brobergs avhandling och Glistrups bok har jag alltmer insett att vi verkligen har att göra med många traumatiserade barn. De har oftast inte klassificerats som sådana och inte fått adekvat behandling. Hur många av våra koncentrationsstörda barn lider egentligen av posttraumatiska symtom? Idag är det väntetider och svårt att få behandling på barnpsykiatriska mottagningar. Därför blir familjehemmens och deras handledares uppgifter än viktigare.

Svaren på mina frågor ger mig en grund för min handledning av familjehem.

Barn behöver prata om det som hänt! Vi vuxna vill gärna tro att barnet glömt eller inte bryr sig om hur det var. Men barnet behöver hjälp att komma igång med att uttrycka sig och det behöver hjälp att sätta ord på känslor och upplevelser. De som står närmast barnen i vardagen är viktiga i detta. Andra som ska ha samtal med barnet ska se till att samverka med familjehemmen, så att barnet får de samtal det är redo för och att inte fler tränger sig på barnet och frågar samma sak. Självklart kan det behövas expertinsatser också.

Det finns mycket inspirerande att läsa om samtal med barn. Jim Wilsons sätt att använda sin fantasi och sina lekfulla sidor för att få barnet att vilja förmedla sig är inspirerande. I leken kan barnen då få impulser till nytt synsätt, nya berättelser och förändring. Övreeide och Glistrup imponerar med sina metoder att inkännande och respektfullt hjälpa barnen att få upplevelser av att de inte behöver gå och bära sina tunga hemligheter i ensamhet.

Genom handledning behöver familjehemmen få tillräcklig information och kunskap om sitt uppdrag med sitt speciella barn. Fosterföräldrarna behöver bli sedda och hörda, få sina möjligheter att verbalisera och upptäcka sin egen kompetens och hitta lösningar. Det är särskilt viktigt att de får tillfälle att se och erkänna sina egna känslor inför vad barnet utsatts för, så att de sedan kan behärska sina reaktioner i kontakten med barnet och helst även i kontakten med dess föräldrar. De behöver stimuleras att se framåt mer än bakåt för att tillsammans med barnet finna nya berättelser som ger hopp och kraft till förändring.

Som handledare ska man se till att det i samtalet finns utrymme för att i dialog reflektera tillsammans på ett sätt som stimulerar fosterföräldrarna. Det verkar vettigt att i första hand låta dem vara i fokus även om man självklart måste reflektera kring barnet och dess uttryck också.

Ett bra ord att komma ihåg i handledningen är nyfikenhet. Det öppnar för engagemang, nya infallsvinklar och kreativa lösningar.

Handledningen med fosterföräldrarna kan i bästa fall bli en modell för dem så att de i sin tur inkännande tar upp och reflekterar kring svåra teman med barnen. Vissa fosterföräldrar har redan från början en beundransvärd förmåga att samtala med barnen, dock inte alla.

Det hoppfulla i citatet av Atle Dyrekov tycker jag är något att minnas. Han säger att barn som genom traumat kan få tillfälle att lära sig prata öppet om svåra saker, ge andra stöd och lära känna sina egna reaktioner faktiskt kan få en bättre självkänsla. Jag jämför det med ärendet där jag intervjuat fostermodern, vilket tyder på att det barnet är ett sådant exempel.

9. SLUTRESULTAT

En sammanfattning av vad som kan vara särskilt användbart för familjehem med uppdrag att tala med barn om traumatiska erfarenheter:

- Att de inte ska förvänta sig att barnet tar initiativ till samtal om sitt trauma. De ska försiktigt inbjuda genom att ge tillfälle till samtal och uttrycka sin tillåtelse för alla uttryck.
- Att målet är att barnet ska få hjälp att identifiera och sätta ord på sina känslor.
- Att med känsla för var barnet befinner sig gissa barnets frågor. Ändå inte ställa frågor, utan istället använda konstateranden, särskilt sådana som talar om hur barn normalt reagerar. Samtidigt ska de vara vaksamma på att inte få barnet att säga sådant det sedan ångrar.
- Att i första hand svara på barnens eventuellt uttalade frågor om det mest närliggande, var de ska bo just nu, vem de ska träffa osv. Det kan leda vidare till samtal på barnets initiativ.
- Att när barnet berättar något avslöjande ska de vara helt oberörda, lugnt och eftertänksamt upprepa vad barnet sagt och låta det räcka med det om inte barnet själv fortsätter.
- Att vara uppmärksamma på om barnet uttrycker sig på sitt eget sätt i lek, teckningar, fantasier, berättelser o.s.v. Ge gensvar i leken så att barnet förstår att man uppfattat budskapet.

10. Avslutning

Om vi lyssnar på barnets röst, får barnet en tydligare bild av sig själv. Kanske får det också en annan bild av familjehemsvård?

LITTERATURFÖRTECKNING

- Almqvist/Broberg Barn som bevittnat våld mot mamma Gbg stad Lundby
Andersen, Tom Reflekterande processer Mareld 1996
Andersson, Harlene Samtal språk och möjligheter Mareld 2002
Beek/Schofield Providing a Secure Base in Long-
Term Foster Care BAAF 2004
Bergman/Blomqvist Uppskattande samtalskonst Mareld 2004
Dyregrov, Atle Barn och trauma Studentlitteratur 2001
Glistrup, Karen Det barn inte vet...har de ont av Runa 2005
Hendiks/Black/Kaplan When Father Kills Mother 1993
Hårtveit/Jensen Familjen plus en Mareld 2005
Killén, Kari Barndomen varar i generationer W&W 2004
Morgan, Alice Vad är narrativ terapi Mareld 2004
Olsson Ann-Margeth Barnets socialsekreterare Lst Skåne 2005
Söderqvist, Martin (red) Möjligheter Mareld 2002
Widell, Stefan Traumats patologi Overheadkompendium
Wrangsjö, Björn (red) Utforska tillsammans Mareld 2004
Wilson, Jim Barnets röst i utredning och
behandling Mareld 2001
Övreeide, Haldor Samtal med barn Studentlitteratur 2005